

VŠB-Technická univerzita Ostrava

Ústřední knihovna VŠB-TU Ostrava

Otevřený přístup

Jak zviditelnit výsledky
své vědecké práce

Mgr. Pavla Rygelová

Ostrava
2010

OTEVŘENÝ PŘÍSTUP

OBSAH

- 1 Úvod
- 2 Základní schéma vědecké komunikace
- 3 Vztah vědecké komunikace a otevřeného přístupu
 - 3.1 Volně dostupné informační prameny
 - 3.2 Volné šíření výsledků vědecké práce
 - 3.3 Copyright
 - 3.4 Citační ohlas
- 4 Závěr

OTEVŘENÝ PŘÍSTUP

1 ÚVOD

Brožurka představuje užitečného průvodce problematikou otevřeného přístupu k vědeckým informacím. Je určena zájemcům o další způsob šíření a propagace výsledků vědecko-výzkumné činnosti vlastního pracoviště nebo celé instituce, založeném na principu neomezeného a bezplatného zpřístupnění výsledků vědecké práce.

Rozvoj internetu, informačních technologií a nástrojů Web 2.0 přinesl mnoho změn do způsobu šíření a využívání vědeckých poznatků. Tradiční vědecká komunikace se neobejde bez vydavatelského průmyslu, který zajišťuje nejen šíření poznatků prostřednictvím vědeckých časopisů, ale také garantuje kvalitu publikovaných informací systémem recenzního řízení a sledováním informačního dopadu vydávaného obsahu, vyjádřeného impakt faktorem nebo jinými scientometrickými ukazateli. Tento způsob komunikace převládá do dnešních dnů jen s jemným rozdílem, že vědecké časopisy vycházejí nejen v tištěné podobě, ale hlavně v jejich identické elektronické verzi. Přístup k informačním zdrojům se stává nezávislým na čase a místě, technicky je tedy maximálně možný, ale prakticky je omezován finančními možnostmi knihoven a jejich zřizovatelů.

Ve vyspělých zemích se od začátku 90. let začal prosazovat model otevřeného přístupu (open access) jako ekonomicky, technicky a z právního hlediska únosná alternativa ke klasickému způsobu publikování informací. Otevřený přístup přináší kromě neomezeného přístupu k vědeckým informacím, také další výhody, např. pozitivně ovlivňuje míru citovanosti vědeckých článků a tím zvyšuje ohlas vědecké práce. Otevřený přístup otevírá nové možnosti nejen pro samotné vědce, ale také pro jejich domovské instituce a potažmo pro celý vědecký pokrok.

Otevřený přístup:

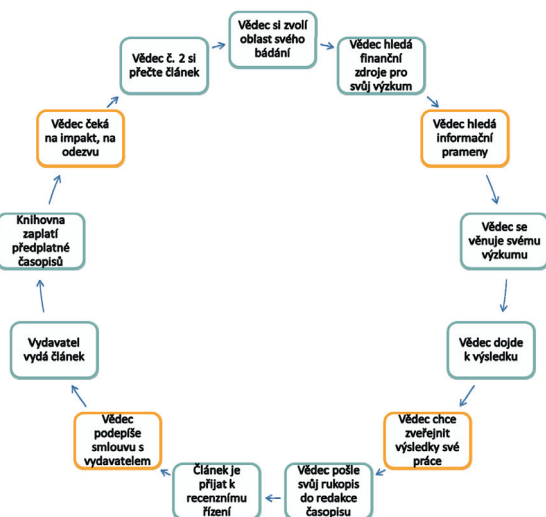
- neomezený online přístup k publikovaným výsledkům výzkumu a vývoje
- užitečná alternativa k tradičnímu způsobu publikování ve vědeckých časopisech
- přináší:
 - rychlejší výměnu informací
 - zviditelnění vědce i instituce
 - posílení informačního dopadu výsledků vědecko-výzkumné činnosti
 - další možnosti evaluace výsledků výzkumu a vývoje

OTEVŘENÝ PŘÍSTUP

2 ZÁKLADNÍ SCHÉMA VĚDECKÉ KOMUNIKACE

Publikování v odborných časopisech představuje nejvýznamnější část vědecké komunikace. O celém publikačním procesu rozhoduje několik činitelů. Významnou roli hrají knihovny, které zajišťují přístup k potřebným informačním zdrojům, dále poskytovatelé finančních zdrojů, rozhodující, jaký výzkum podpoří a co se nakonec vlastně bude publikovat, vědecké instituce a jejich pracovníci, kteří se snaží uplatnit výsledky své práce, a vydavatelé, starající se o šíření vědeckých informací.

Jednoduché schéma znázorňuje, jak publikační proces tvoří téměř uzavřený kruh.

Vědecká komunikace:

- slouží šíření vědeckých poznatků
- posunuje hranice lidského poznání
- činitelé:
 - vědci
 - vědecko-výzkumné instituce
 - vydavatelé
 - poskytovatelé finančních zdrojů
 - knihovny

OTEVŘENÝ PŘÍSTUP

3 VZTAH VĚDECKÉ KOMUNIKACE A OTEVŘENÉHO PŘÍSTUPU

Publikační proces není úplně uzavřeným systémem, je ovlivňován technickými možnostmi internetové éry a zejména prostředky Webu 2.0. Dynamické a otevřené neformální komunikační kanály (wikipedie, sociální sítě, blogy) podporují rychlou výměnu informací a jejich sdílení. Mají vliv také na to, že vědci snadněji přijímají principy otevřeného přístupu.

Na pomyslném ciferníku vědecké komunikace na předchozím obrázku jsou zvýrazněny čtyři prvky, které do značné míry souvisejí s modelem otevřeného přístupu. Ostatní prvky s ním více méně také souvisejí, ale pro vysvětlení základních principů fungování otevřeného přístupu vystačí zdůraznit právě faktory významné z pohledu vědeckého pracovníka.

Science 2.0

„Science happens not just because of people doing experiments but because they're discussing those experiments.“

„Critiquing, suggesting, sharing ideas and data this communication is the heart of science, the most powerful tool ever invented for correcting errors, building on colleagues' work and fashioning new knowledge.“

Christopher SurrIDGE (Nature, senior editor)

OTEVŘENÝ PŘÍSTUP

3.1 VOLNĚ DOSTUPNÉ INFORMAČNÍ PRAMENY

1. Vědec hledá informační prameny

Vědecký pracovník potřebuje ke své práci odbornou literaturu, musí sledovat novinky uveřejněné v oborových časopisech. Avšak vyhledané informace jsou často přístupné až po zaplacení jednorázového poplatku nebo je přístup podmíněn zaplacením předplatného. Vědec se obrátí na svou knihovnu, aby mu přístup zprostředkovala. Knihovna ale předplácí jen omezené množství informačních zdrojů, a proto může být značná část informací pro vědce nedostupná (minimálně není dostupná přesně v okamžiku, kdy vědec informace potřebuje).

Otevřený přístup pomáhá odstranit informační bariéru způsobenou finanční nedostupností veškeré produkce vědeckých časopisů.

Mezi vyhledanými informacemi mohou být i volně dostupné e-prints¹ vydávaných článků. E-prints jsou ukládány do digitálních repozitářů² a jsou vystaveny strojovým vyhledávačům k plnotextové indexaci. Díky tomu si je pak každý zájemce vyhledá a může z nich čerpat informace, které by jinak byly skryty na nakladatelských serverech.

Digitální repozitáře jsou síťově propojeny a navzájem si sklízí (harvestují) digitální obsah ostatních repozitářů. Výhodou je pak to, že digitální obsah je viditelnější a lépe vyhledatelný pro uživatele ze všech možných koutů světa.

¹E-prints souhrnné označení pro elektronické preprinty a postprinty

²Repozitář neboli elektronický archiv pro uchovávání digitálního obsahu

Registry digitálních repozitářů:

- registrují digitální repozitáře
- sklízí obsah ostatních repozitářů
- umožňují centralizované vyhledávání napříč repozitáři

OpenDOAR (ROAR)

OTEVŘENÝ PŘÍSTUP

3.2 VOLNÉ ŠÍŘENÍ VÝSLEDKŮ VĚDECKÉ PRÁCE

2. Vědec chce zveřejnit výsledky své práce

Zákony vědecké komunikace jsou nastaveny tak, že nutí vědce, aby zveřejnili výsledky své vědecké práce. Publikační činnost přispívá jednak k pokroku ve vědě a jednak slouží jako měřítko pro hodnocení úspěšnosti vědce a jeho pracoviště.

Zájem vědce jako autora je publikovat v co nejkvalitnějším časopisu, který mu poskytne prestiž a patřičný ohlas u širokého okruhu čtenářů.

Otevřený přístup pomáhá rozšířit čtenářskou základnu a tím zviditelňuje práci vědce a jeho pracoviště.

Autor může zvýšit své šance na úspěch tím, že uloží e-print svého článku do repozitáře, buď oborového, nebo institucionálního. Autoarchivace¹ má velkou tradici ve fyzikálních oborech, v počítačových vědách, matematice a ekonomii. Od začátku 90. let 20. století si fyzikové, matematikové a další vědci budují repozitář ArXiv², který se stal jedním z největších oborových repozitářů. Ekonomové přispívají do repozitáře RePEc³. Vědecko-výzkumné instituce si budují institucionální repozitáře⁴ pro shromažďování vlastní publikační činnosti.

¹Autoarchivace uložení e-printu (nebo jakéhokoli digitálního dokumentu) do repozitáře samotným autorem

²<http://arxiv.org/>

³<http://repec.org/>

⁴Institucionální repozitáře slouží uchovávání a šíření intelektuálních výsledků instituce

Časopisy s otevřeným přístupem - další možnost, jak zjednodušit přístup k vědeckým článkům

- zajišťují tradiční recenzní řízení
- jsou financovány zřizovatelem, sponzory, autory
- poskytují svůj obsah bezplatně pro kohokoliv
- nejlepší z nich se chlubí vysokým impakt faktorem

DOAJ DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS

Directory of open access journal (DOAJ)¹ takřka pět tisíc časopisů s volně přístupným obsahem a počet nových časopisů stoupá měsíčně po desítkách. DOAJ obsahuje i časopisy vydávané v České republice.

¹<http://www.doaj.org/>

OTEVŘENÝ PŘÍSTUP

3.3 COPYRIGHT

3. Vědec podepíše smlouvu s vydavatelem

Autor nebo autoři vědeckého článku vlastní výhradní autorská práva copyright, který zaručuje, že se svým dílem mohou nakládat podle svého uvážení. Když je článek přijat k vydání, podepisuje autor s vydavatelem smlouvu (nejčastěji tzv. *copyright transfer agreement*), v níž se vzdává určitých práv, např. možnosti neomezeného šíření článku. Aby autoři mohli šířit svůj článek archivováním jeho e-printu v digitálním repozitáři, musí mít od vydavatele povolení. Téměř 60 % vydavatelů vědeckých časopisů v databázi SHERPA/RoMEO¹ autoarchivaci nezakazuje.

Otevřený přístup neporušuje copyright.

Významní vydavatelé vědeckých časopisů Elsevier a Springer zastávají liberální postoj k otevřenému přístupu. Oba vydavatelé respektují autorovo právo na uložení e-printu článku do repozitáře nebo na webové stránky s podmínkou, že k e-printu bude připojen hypertextový odkaz na webové stránky vydavatele s vydaným článkem.

Advokáti otevřeného přístupu doporučují v případě, že vydavatel neumožňuje žádnou z forem volného šíření e-printu, pokusit se vyjednat a uplatnit dodatek ke smlouvě, v němž je nějakou formou archivace e-printu povolena. Pokud ani na tuto variantu vydavatel nepřistoupí, je třeba hledat jiného, méně konzervativního vydavatele.

¹SHERPA/RoMEO : Publisher copyright policies & self-archiving, <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/> - databáze více než 600 záznamů vydavatelů a jejich přístupu k autoarchivaci e-printů vědeckých článků, vyhledávání je možné podle názvu vydavatele nebo podle názvu časopisu

Licence Creative Commons:

- slouží nekomerčnímu šíření a užití autorského díla
- česká verze licence¹ vyšla 16. 4. 2009 a respektuje autorský zákon č. 121/2000 Sb.
- mezinárodně srozumitelné obrázky určují, jak je možné s dílem pod licencí CC nakládat

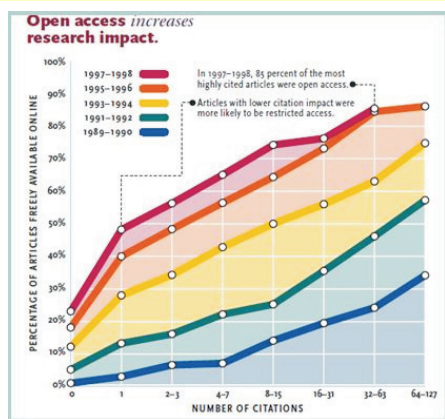
¹Creative Commons Česká republika, <http://www.creativecommons.cz/>

OTEVŘENÝ PŘÍSTUP

3.4 CITAČNÍ OHLAS

4. Vědec čeká na impakt, na odezvu

Po vydání článku čeká vědec na to, jakou odezvu jeho článek vyvolá ve vědeckých kruzích. Pro měření míry ohlasu byla zvolena citační metrika. Čím víckrát je článek citován, tím víc získává na významu.

Otevřený přístup pozitivně ovlivňuje míru citací. Mnoha studii bylo potvrzeno, že články zveřejněné také jako e-prints v repozitářích bývají častěji citovány, než články, které takto zviditelněné nejsou.

Mezi prvními, kdo si všiml souvislosti mezi volnou dostupností dokumentů a jejich vyšší mírou získaných citací, byl Steve Lawrence¹, který dokládá, že volně dostupné konferenční příspěvky jsou častěji citovány než ty, které takto přístupné nejsou.

← Obrázek převzat z brožury SPARC Open Access²

¹LAWRENCE, Steve. Free online availability substantially increases a paper's impact. *Nature*. 2001, vol. 411, no. 6837, s. 521. Dostupný rovněž z: <<http://dx.doi.org/10.1038/35079151>>. Volně přístupný z: <<http://citeseer.ist.psu.edu/online-nature01/>>. ISSN 0028-0836.

²<http://www.arl.org/sparc/bm~doc/openaccess.pdf>

Další výhody otevřeného přístupu:

- informace jsou šířeny okamžitě
- rychlejší a větší zpětná vazba, e-prints jsou rychle dostupné širokému okruhu čtenářů
- e-prints jsou dostupné většímu počtu čtenářů
- nezvyšuje se pravděpodobnost plagiátorství naopak případné opsání se jednodušeji odhaluje (každý repozitář zaznamená datum vložení dokumentu, které může potvrdit autorovo prvenství)
- statistiky ukáží aktuální a přesný počet prohlédnutí a stáhnutí dokumentu

OTEVŘENÝ PŘÍSTUP

4 ZÁVĚR

Otevřený přístup představuje alternativu vůči tradičnímu publikačnímu průmyslu, oba modely však nestojí v přímé opozici. Otevřený přístup spíše rozšiřuje možnosti distribuce vědeckých poznatků, aniž by narušoval dominantní postavení vydavatelů vědeckých časopisů. Z ekonomického hlediska otevřený přístup posiluje zdravé konkurenční prostředí ve vydavatelském odvětví a pro vědeckou komunitu znamená adekvátní postoj k šíření vědění ve virtuálním prostředí dnešního internetu.

Mezinárodní iniciativy na podporu otevřeného přístupu:

Budapest Open Access Initiative

<http://www.soros.org/openaccess>

Bethesda Statement on Open Access Publishing

<http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>

Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities

<http://oa.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>

Recommendations from the EUA Working Group on Open Access

http://www.eua.be/fileadmin/user_upload/files/Policy_Positions/Recommendations_Open_Access_adopted_by_the_EUA_Council_on_26th_of_March_2008_final.pdf

Open Access Pilot in FP7

<http://ec.europa.eu/research/science-society/index.cfm?fuseaction=public.topic&id=1680>

Jak se připojit k idejím otevřeného přístupu? Aktivně!

- napsat vědecký článek
- najít vydavatele, který dává zelenou autoarchivaci
- podepsat s vydavatelem smlouvu
- kontaktovat svou knihovnu
- požádat o asistenci při autoarchivaci e-printu do digitálního repozitáře
- podpořit Open Access Week¹ mezinárodní akci na zvýšení povědomí o otevřeném přístupu

¹<http://www.openaccessweek.org/>

OTEVŘENÝ PŘÍSTUP

Zpracovala Pavla Rygelová
Ústřední knihovna VŠB-TU Ostrava
2010

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/cz/>

Kontakt:
pavla.rygelova@vsb.cz